

Comparative Analysis Of The Pedagogical Ideas Of Jan Amos Comenius And Abdulla Avloni

Zilola Mahmudova Ma'murjon qizi

In the history of world pedagogy, there are thinkers who, despite being separated by centuries and geographical distance, demonstrate a remarkable similarity in their ideas. Two such prominent figures are the Czech educator Jan Amos Comenius (1592–1670) and the Uzbek enlightener Abdulla Avloni (1878–1934), both of whom hold a special place in the history of pedagogy. Although their socio-historical circumstances, cultures, and the periods in which they lived were fundamentally different, both regarded education as the foundation of national development and devoted their entire lives to advancing their peoples through enlightenment.

Jahon pedagogika tarixida bir-biridan asrlar va makonlar jihatdan uzoq bo'lgan, ammo g'oyaviy jihatdan hayratlanarli darajada yaqin mutafakkirlar uchrab turadi. Shunday mutafakkirlardan ikki namoyandalari — chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592–1670) va o'zbek ma'rifatparvari Abdulla Avloniy (1878–1934) — pedagogika tarixida alohida o'rin egallaydi. Ularning ijtimoiy-tarixiy sharoitlari, madaniyatlari va yashagan davrlari tubdan farq qilishiga qaramay, ikkalasi ham ta'limni millat taraqqiyotining asosi deb bilgan va o'z xalqini ma'rifat yo'li orqali rivojlantirish uchun butun umrini bag'ishlagan.

Yan Amos Komenskiy — "Pedagogikaning otasi"

Yan Amos Komenskiy 1592-yil Moraviyada (hozirgi Chexiya) tug'ilgan. U diniy urushlar va milliy fojialar davrida yashagan: uning xalqi Otuz yillik urushda (1618–1648) katta tahlikalarni boshidan kechirgan, yurtini tark etishga majbur bo'lgan. Aynan shu og'ir sharoitda Komenskiy o'zining yirik pedagogik asarlarini yaratgan. Uning "Buyuk didaktika" (Didactica Magna, 1657), "Ochiq eshiklar olami" (Orbis Sensualium Pictus, 1658), "Ona maktabi" (Informatorium maternum) va "Tillar eshigi ochildi" (Janua Linguarum Reserata) asarlari jahon pedagogikasini tubdan o'zgartirdi. Komenskiy pedagogika fanini falsafadan mustaqil fan sifatida ajratib ko'rsatgan birinchi olim hisoblanadi. Shu sababli unga "pedagogikaning otasi" unvoni berilgan.

Abdulla Avloniy — "Millatning muallimi"

Abdulla Avloniy 1878-yil Toshkentda tug'ilgan. U Rossiya mustamlakachiligi va milliy tahqir sharoitida o'sib ulg'aydi. XX asr boshlarida Turkiston jadidchilik harakati vakili sifatida milliy ma'rifat yo'lida faoliyat ko'rsatdi. Avloniy 1904-yilda Toshkentda usul-jadid maktabini ochdi — bu O'rta Osiyodagi birinchi yangi usul maktablari biri edi. Uning "Turkiy Guliston yohud Axloq" (1913), "Birinchi muallim" (1912), "Maktab" va "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" asarlari o'zbek milliy pedagogikasining poydevorini qo'ydi. Avloniy shuningdek dramaturg, shoir va jurnalist sifatida ham faoliyat yuritdi — uning "Tanlab olgan asarlar" to'plami milliy adabiyot durdonasi sifatida e'tirof etilgan.

G'oyaviy hamohanglikning asosiy yo'nalishlari

Birinchi va eng muhim umumiy g'oya — **ta'limning umumiyligi va hammabopligi**. Komenskiy o'zining "Buyuk didaktika"sida ta'limning barcha odamlarga, shu jumladan ayollarga ham taqdim etilishi lozimligini ilk bor ilmiy asoslab berdi. Uning mashhur "Hamma narsani hammaga o'rgatish" (Omnes omnia docere) tamoyili ta'lim umumiyligining asosiy tamoyili sifatida pedagogika tarixiga kirdi. Avloniy esa "Turkiy Guliston yohud Axloq" asarida aynan shu g'oyani o'zbek milliy ma'rifatchiligi kontekstida ifodaladi: "Maktab — millat ko'zgusi, maktabsiz millat — ko'zsiz odam" degan hikmatli so'zi bugungi kunda ham dolzarb yangrashda davom etmoqda. Avloniy qizlarning o'qishi masalasini ham qo'ydi va bu masalada o'z davrining an'anaviy qarashlariga qarshi chiqqa oldi.

Ikkinchi umumiy g'oya — **ona tilida ta'lim berishning zarurligi**. Komenskiy ona tilida ta'lim berishni bolalarning tabiiy bilish yo'li deb hisobladi. U lotin tilini maktabda o'qitishga qarshi

chiqdi va ona tilidagi darsliklar yaratilishini talab qildi. "Ochiq eshiklar olami" asarida u rasmlarga asoslangan, bolalarga tushunarli tilda yozilgan birinchi entsiklopedik darslikni yaratdi. Avloniy esa usul-jadid maktablarida o'zbek tilida ta'lim berishni joriy etish uchun kurashdi. U o'zbek tilida darsliklar, she'rlar va sahna asarlari yozdi. Avloniyning bu harakati nafaqat ta'limiy, balki milliy-siyosiy ahamiyatga ega edi: ona tilidagi ta'lim milliy o'zlikni asrashning eng ishonchli yo'li edi.

Uchinchi umumiy g'oya — **muallim shaxsining markaziy o'rni**. Komenskiy o'qituvchini "quyoshga" qiyos qilib, uning jamiyatdagi o'rnini eng yuksaklikda belgilaydi: "O'qituvchi — insoniyat taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi, u bilan hamma narsa o'sadi va rivojlanadi, u bo'lmasa hamma narsa so'nadi". Avloniy esa "Birinchi muallim" asarida o'qituvchiga ta'rif beradi: "Muallim — millat bog'ining bog'boni: u gul ham ekadi, begona o'tlarni ham yulib tashlaydi". Ikkalasida ham muallimga qo'yiladigan asosiy talablar bir xil: chuqur bilim, yuqori axloq, bolalarga mehr va sabr-toqat.

To'rtinchi umumiy g'oya — **ta'limning izchilligi va tizimlilik tamoyili**. Komenskiy ta'lim "tabiatga mos" (natura sequitur — tabiatga ergashish) bo'lishi kerak, deydi. Ya'ni ta'lim jarayoni bolaning tabiiy rivojlanish bosqichlariga mos kelishi lozim: oddiydan murakkabga, yaqindan uzoqqa, ma'lumdan noma'lumga. Bu tamoyillar zamonaviy ta'lim nazariyasining asosiy qonuniyatlari hisoblanadi. Avloniy ham "Turkiy Guliston"da bilimlarni ketma-ket, bosqichma-bosqich berish lozimligini ta'kidlaydi va darslikni yoshga qarab mantiqiy tartibda tuzadi.

Farqli yondashuvlar va ularga tarixiy tushuntirish

Ikki mutafakkir o'rtasidagi asosiy farq — metodologik yo'nalishda. Komenskiy ta'lim tizimini sinflar, darsliklar va o'quv rejaları asosida qurilgan yaxlit didaktik tizim sifatida loyihaladi. U darslik yaratish, maktab tashkil etish va o'qitish metodlari bo'yicha aniq ko'rsatmalar ishlab chiqdi. Uning "Buyuk didaktika"si pedagogikaning birinchi tizimli ilmiy asari hisoblanadi. Avloniy esa asosan axloqiy tarbiya va milliy o'zlikni saqlash muammolariga e'tibor qaratdi. Uning asarlari aniq tizimli didaktika o'rniga milliy uyg'onish uchun ma'naviy ozuqa vazifasini o'tagan. Bu farqni tarixiy kontekst bilan tushuntirish mumkin: Komenskiy nisbatan barqaror Yevropa sharoitida faoliyat ko'rsatib, chuqur nazariy ish qila oldi; Avloniy esa mustamlaka sharoitida milliy mavjudlikni saqlash uchun kurashdi va buning uchun avvalo amaliy vositalar kerak edi.

Ikkinchi farq — **din va dunyoviylik munosabatida**. Komenskiy protestanistik ruhoniysi edi va uning pedagogikasi diniy ta'limot asosida qurilgan bo'lsa-da, u ta'limni dindan mustaqil fan sifatida shakllantirishga intildi. Avloniy esa islom madaniyati doirasida faoliyat ko'rsatdi, ammo u ham an'anaviy diniy ta'limni yangi usul ta'limi bilan almashtirishga urindi. Ikkalasida ham din ta'lim-tarbiyaning tarkibiy qismi bo'lsa-da, zamonga mos yangilanish zaruratini angladilar.

Qiyosiy tahlilning metodologik ahamiyati

Komenskiy va Avloniy g'oyalarini qiyoslash faqat tarixiy-qiziquvchanlik emas — bu metodologik ahamiyatga ega tadqiqot. Bunday qiyos ikkita muhim xulosaga olib keladi. Birinchisi: universal pedagogik qonuniyatlar mavjud bo'lib, ular turli madaniyat va davrlarda mustaqil ravishda kashf etiladi. Ikkinchisi: pedagogik islohotlar hech qachon sof nazariy emas — ular doimo muayyan ijtimoiy-siyosiy ehtiyojlar bilan bog'liq. Komenskiy va Avloniy ikkisi ham o'z xalqlarining tarixiy inqiroziga pedagogik islohotlar orqali javob berishga harakat qildilar.

Zamonaviy ta'limdagi amaliy ahamiyati

Komenskiy va Avloniy merosini zamonaviy ta'lim amaliyotida qo'llashning uchta yo'li mavjud. Birinchisi — milliy pedagogik an'analarni xalqaro pedagogika nazariyasi bilan qiyoslab o'rgatish orqali bo'lajak o'qituvchilarda tarixiy-pedagogik fikrlash madaniyatini shakllantirish. Ikkinchisi — ona tilida sifatli ta'lim berishni kuchaytirish va milliy darsliklar sifatini oshirishda Avloniy tamoyillaridan foydalanish. Uchinchisi — Komenskiyning tizimli didaktika tamoyillarini zamonaviy o'quv dasturlarini loyihalashda qo'llash.

Xulosa

Komenskiy va Avloniy pedagogik meroslarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, turli tarixiy sharoit, madaniyat va davrda yashagan bu ikki ulug' mutafakkir ta'limning umumiyligi, muallim

shaxsining ustuvorligi va ona tilidagi ta'lim kabi fundamental g'oyalar atrofida yakdil edilar. Bu esa pedagogik haqiqatning universal xarakter kasb etganligini, yaxshi ta'lim qonuniyatlarining zamon va makonga bog'liq emasligini tasdiqlaydi. Ushbu merosni bugungi ta'lim amaliyotiga integratsiyalash milliy pedagogikamizni boyitishning eng ishonchli yo'llaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- Komenskiy Ya.A. Buyuk didaktika. – Toshkent: O'qituvchi, 1975. – 384 b.
 Komenskiy Ya.A. Ona maktabi. – Toshkent: O'qituvchi, 1986. – 144 b.
 Avloniy A. Turkiy Guliston yohud Axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 160 b.
 Avloniy A. Birinchi muallim. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005. – 96 b.
 Avloniy A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 1998. – 320 b.
 Hasanboy A. Pedagogik ta'limotlar tarixi. – Toshkent: TDPU, 2017. – 260 b.
 Xo'jayev T. Pedagogika tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2020. – 304 b.
 Sharipov Sh. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Nishon nashriyoti, 2019. – 448 b.
 Muslimov N. Pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2015. – 320 b.
 Sadullayev A. Jadidchilik harakati va milliy ta'lim. – Toshkent: Fan, 2010. – 216 b.
 Spinka M. John Amos Comenius: That Incomparable Moravian. – Chicago: University Press, 1943. – 179 p.
 Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1969. – 173 p.